

Otsides väärtuspõhise kooli võtit – Eesti kogemus*

Margit Sutrop

Tartu Ülikooli praktilise filosoofia professor

Eestlastele on Oskar Lutsu „Kevade” arhetüüpne tekst, mis annab meile võtme kogu eesti rahva elu ja tegevuse mõistmiseks. Ka haridusest ja väärtuskasvatusest rääkides saame võtta appi sama teose. Lisaks sellele, et õpilaste näol on Luts välja joonistanud kõikvõimalikud inimtüübid, on teoses esindatud ka suurepäraseid õpetajakarakterid nagu õpetaja Laur, kellamees Lible ja köster ning nende kasutatavad vastandlikud väärtuskasvatuse meetodid.

Paunvere kooli näitel saame hästi aru, et kool ei ole pelgalt teadmiste omandamise paik, vaid koht, kus kasvada ja areneda inimestena. Vähemalt sama tähtsad kui koolitunnid on väärtuskasvatuse seisukohalt ka vahetunnid ja üritused peale tunde, sest just ühistegevuses avalduvad iseloomud ja erinevad arusaamad maailma asjadest. Tunnivälises tegevuses arenevad suhted ja kujunevad hoiakud, mis on noorele inimesele palju tähtsamad kui õpetajalt saadud hoiakud. Õpetajad ei ole koolis ainult koolitarkuse edastajad, vaid nad on ka kasvatajad – toetades mitte ainult õpilaste võimete väljaarendamist, vaid kujundades iseloomu, julgustades, suunates ning andes tagasisidet heale ja halvale käitumisele. „Kevade” põhjal saame hästi aru sellestki, et rohkem veel kui õpetajad, mõjutavad õpilase isiksuse arengut tema

* Artikkel on edasiarendus autori varasemast artiklist „Väärtuspõhine haridus”, mis ilmus kogumikus „Metsaülikool Eestis 2011–2012. Seestpoolt suurem Eesti. Haridus ja haritus”, sihtasutus MÜ: Tartu 2013.

sõbrad ja koolikaaslased, kellega suheldes õpitakse tundma armastust, sõprust, enese maksmapanemist, nii sõbra kaitsmist kui enesekaitset, tehtud pahateo ülestunnistamise raskust, tunnete väljendamist ja varjamist ning seda, kui kibe on reetmine, petmine, tõrjutus ja vägivald. Õpitakse ennast kehtestama, erinevusi sallima ning eriarvamustest üle saama ja koos elama.

Tõsi, tänaseks on Eestimaale jäänud vähe selliseid õpilaskoduga kooli. Suurtes mammutkoolides ei tunne erinevate klasside õpilased üksteist ning õpetajad ei tunne kõiki oma kooli õpilasi. Ent see kõik ei muuda siiski kooli olemust. Ka suur linnakool peaks ikkagi olema inimeseks küpsemise kasvulava, kus õpetaja on aednik, kelle ülesanne on luua kõikidele taimedele sobivad kasvutingimused, anda piisavalt valgust ja toitu, vaadata, et umbrohi ja teised taimed lämmatama ei kipuks ning näpistada ära tülikad vesivõsud.

Haridus kui kasvatus

Saksakeelne sõna hariduse kohta on *Bildung*, mis annab hästi edasi tähendust, et haridus on kasvatamine, kuju andmine, vormimine. Kahjuks on see humanistlik hariduskäsitlus jäänud alla industriaalajastu püüdele õpetada võimalikult odavalt korraga võimalikult paljusid. Teisalt on hariduse kasvatuslik mõõde jäänud tagaplaanile selle tõttu, et hariduse ülesandeks peetakse kitsalt teadmiste edastamist. Tegelikult ei piisa ju sellest, kui me anname lastele väga head teadmised, sest tark ja halb inimene on ohtlikum kui rumal ja halb. Üleminek väärtuspõhisele koolile peaks tooma kaasa arusaama, et teadmised, oskused ja hoiakud on võrdselt olulised.

Mõnikord on arvatud, et kuna pluralistlikus ühiskonnas eksisteerivad kõrvalt erinevad väärtused, siis peaks kool üldse hoiduma väärtuste edastamisest. Ent väärtusvaba haridust ei ole olemas. Juba see, *mida* ja *kuidas* me õpetame, peegeldab meie väärtusvalikuid. See, milliseid aineid me õpetame ja milliseid teadmisi me noortele anname, on teatud asjade väärtustamise tulemusena sündinud otsus. Mis õpimeetodeid

kasutame, kuidas õpilasi hindame, mille eest ja kuidas kiidame või karistame lähtub meie arusaamast, millist inimest tahame kasvatada. Inglise filosoof Bertrand Russell kirjutas 1926. aastal, et „see, millist haridust me tahame anda oma lastele, sõltub sellest, milliseid iseloomomadusi peame ideaalseks” (Russell 1973: 28). See omakorda sõltub meie arusaamast, milline on hea ühiskond. Kui tahame kasvatada kuu- lekat ja lojaalset töörügaajat, kes täidab vastuvaidlematult käsku, siis on autoritaarse õpetajaga tuupimiskool igati õigustatud. Kui tahame õigusriiki, arutlevat ja kaasavat demokraatiat, kiiresti arenevat inno- vatiivset majandust, peame püüdma kasvatada ettevõtlikke, loovaid, kriitiliselt mõtlemaid ja arutlevaid noori.

Eestis on praegu tekkinud olukord, kus valjuhäälselt räägitakse sellest, et oleks vaja rohkem ettevõtlikkust ja loovust, aga salamisi kasutatakse tihti vanu kasvatusmeetodeid, nõudes pigem kuuletumist, äraõppimist, korda ja distsipliini või õigustades koguni kehalist karistamist. Peame teadlikult pingutama selleks, et öelda lahti neist kasvatamise muustritest, mille järgi meid endid on kasvatatud. Ilmselt ei ole kasvatajad piisavalt teadvustanud, kuidas erinevad õpetamise ja kasvatusmeetodid toetavad teatud tüüpi isiksuste kujunemist. Kui soovime kasvatada loovat, ettevõtlikku ja aktiivset kodanikku, siis peame nägema õpilases partnerit ja minema üle kaasavale ja elavale õpetamisele. Kui soovime kasvatada inimest, kes on võimeline info- ühiskonnas ise infot hankima, töötleva ning kriitiliselt hindama, siis peab muutuma ka meie õpikäsitus. Uringuaruanne PISA 2009 näitas, et edukad on need õpilased, koolid ning riigid, kus nn traditsiooniline mälule ja kordamisele rajanev õppimine on asendunud metakogni- tiivse lähenemisega, mis rõhutab oskust ülesandest aru saada, teadlikult sobivat õpivõtet valida, tekstist olulist infot eristada ja edukalt meelde jätta (vt Mikk jt 2012).

Oluline on seegi, et õpilane õpiks tundma oma tugevaid ja nõrku külgi, et tal kujuneks adekvaatne enesehinnang, et tema õpihimu ei kaoks ja et tal oleks motivatsioon elukestvaks õppeks.

Hariduse eetiline loomus

Hariduse olemus on sügavalt eetiline, kuna see toetub arusaamale sellest, kes on inimene ja kuidas peaks elama. Haridus peab andma orientiirid ja orienteerumisvõime, ta peab aitama inimesel teha teadlikke valikuid. Saksa mõtleja Wilhelm von Humboldti sõnul on haritlane see, kes püüab ümbritsevat maailma nii palju kui võimalik mõista ja sellega nii lähedalt kui võimalik ühendusse astuda. Mõistan seda nii, et ühenduse loomiseks maailmaga peame me tundma nii maailma kui ka iseennast ning leidma üles võimalikud haakumiskohad – eneseteostusvõimalused.

Meie kooliprogrammid on aga praegu ehitatud üles ainepõhiselt, arendades õpilase teadlikkust maailma erinevatest tahkudest – bioloogilisest, kultuurilisest, sotsiaalsest ja tehnilisest maailmast. Hoopis vähem aitab kool õpilasel saada teadlikuks iseendast, nii oma võimetest kui ka soovidest, väärtustest, emotsioonidest ja ihadest. Hinded annavad õpilasele küll aimu sellest, kuidas tema teadmised vastavad etteantud standardile, aga maailmaga ühendusse astumiseks peab noor mõistma ka seda, mis tegevused pakuvad talle rõõmu, mis on tema tugevused ja nõrkused ja mida peaks tegema, et saavutada soovitud eesmäärke.

On väga tähtis, et õpilane saaks teadlikuks sellest, mida talle meeldib teha ja millised on tema võimed. Ka tulevase karjääri planeerimine peab algama iseenda tundmaõppimisest. Paraku on õpilastel tekkinud arusaam, et vaja on olla edukas ja seetõttu lähtuvad väga paljud noored edasiõppimise võimaluste valikul sellest, missugused erialad on prestiižsed. Ülikooli jõudes avastavad nad aga, et õpitav eriala ei huvita neid sugugi. Mõned aastad tagasi korraldasime koos õpilasoma-valitsustega õpilaste esseede võistluse, kus üheks teemaks oli „Kelleks ma tahan saada?“. Üks 15-aastane poiss kirjutas, et ta ei tea veel täpselt, kelleks ta tahab saada, aga ta teab, et tahab saada tuntud ja lugupeetud inimeseks, nii et kui ta tänaval jalutab, siis inimesed kummardavad ta ees. Seda lugedes meenus mulle Eduard Bornhöhe „Kuulsuse narrid“, kus mehed istuvad maha ning asuvad mõtlema sellele, millega võiks saada kuulsaks.

Taoline suhtumine haridusse pole kindlasti omane vaid sellele ühele koolipoisile. Kuigi me räägime, et eestlased on haridusoskuse, nähakse hariduses sageli vaid vahendit teenimaks paremat palka ja nautimaks kõrgemat sotsiaalset seisundit. Haridust ei tohiks aga käsitleda pelgalt edu tagamise vahendina. Kasvatusteadlase Inger Kraavi jt kolleegide rahvusvaheline uuring (2002–2004), kus võrreldi Eesti, Soome ja Venemaa lapsevanemate kasvatusväärtusi kaheksandate klasside õpilaste hinnangu alusel, näitas, et Eesti noored on veendunud, et *hea õppeedukus* on nende vanemate jaoks kognitiivsetest väärtustest tähtsaim ja väärtuste hierarhias üldse teisel kohal (esimesel kohal on vastutustunne), edestades enamikku eetilisi ja kõiki sotsiaalseid väärtusi (Sutrop ja Kraav 2009). Mõtlemapanev on see, et Soome noorte silmis peab hindeid väga tähtsaks kaks korda vähem lapsevanemaid kui Eesti noorte arvates.

Hinnete ületähtsustamine ja sotsiaalsete oskuste ning väärtuste nagu aususe, loovuse, sallivuse ja ettevõtlikkuse arendamise tagaplaanile jätmine on seega probleemiks mitte ainult koolis, vaid ka kodus. Viis, kuidas õpilased ise tajuvad oma vanemate ootusi, näitab, et tuupimiskoolilt väärtuspõhise koolini liikumiseks peab toimuma nihe ka lapsevanemate väärtustes. Paljud lasteaiaõpetajad on koolitustel kurtunud, et vanemad tunnevad vähe huvi selle vastu, kui hästi nende laps teiste lastega läbi saab, kui iseseisev, algatusvõimeline ja loov ta on, küsides palju tihemini üksnes selle kohta, mida laps juba oskab.

Hariduse eesmärgid. Hariduse ja õnne seos

Paljud hariduses tehtavad valikud sõltuvad sellest, mida peame hariduse eesmärgiks. Haridusfilosoof Harry Brighouse (2006) jagab hariduse eemärkide käsitused neljaks:

- *Inimese enesemääramise (autonoomia) teooria* järgi on hariduse eesmärk suurendada inimese vabadust, valikuvõimalusi ja enesemääramisõigust.
- *Inimkapitali teooria* järgi on hariduse eesmärk tagada majanduse õitseng: mida haritum tööjõud, seda suurem tootlikkus.

- *Inimõitsengu teooria* peab oluliseks luua hariduse kaudu tingimused heaks eluks ja isiksuse arenguks.
- *Kodanikukasvatuse teooria* ütleb, et hariduse eesmärk on valmistada inimest ette koos teistega ühiskonnas elamiseks.

Brighouse ise leiab, et hariduse peamine eesmärk on aidata kaasa õpilaste elukestvale õitsengule, mistõttu kool on kohustatud valmistama õpilasi ette ka perekonnaeluks ning osalemiseks sotsiaalsetes suhtevõrgustikes ja poliitilises elus (Brighouse 2006: 42).

Milline on olnud Eestis seni valitsev hariduse käsitlus? Tundub, et eelkõige oleme lähtunud inimkapitali teooriast. Oleme viimased kakskümmend aastat uskunud, et majanduskasv aitab lahendada kõik probleemid. Kuna tootlikkusega on meil probleeme, siis peaksime kindlasti arendama inimkapitali! Vastab muidugi tõele, et mida suuremad on inimese teadmised ja oskused, seda paremat tööd ta teeb, andes oma panuse majanduskasvuks. Samas on oht, et inimkapitalist rääkimine dehumaniseerib inimese. Kui inimeses näha vaid vahendit majanduskasvu saavutamiseks, siis on asjad pea peale keeratud. Majanduse arengut soovime ju mitte kui eesmärki iseeneses, vaid kui vahendit selleks, et inimesed saaksid elada paremat elu! Seega tundub õigem lähtuda inimõitsengu teooriast, mis peab oluliseks luua hariduse kaudu tingimused heaks eluks ja isiksuse arenguks. Samas on oluline kasvatada inimeses võimet leida enda jaoks sobiv hea elu mudel, mis näitab seda, et kaal on ka inimese enesemääramise teoorial, mille järgi hariduse eesmärk on suurendada inimese vabadust ja võimet teha mõistlikke valikuid. Ja kuna on selge, et head elu ei saa elada ilma teiste inimesteta, siis peame nõustuma ühtlasi kodanikukasvatuse teooriaga, mis peab oluliseks seda, et haridus valmistaks inimesi ette koos teistega elama. Nii tulebki minu meelest välja, et kõik need neli hariduse eesmärki on omavahel tihedalt seotud.

Probleem tekib just siis, kui hariduse eesmärke mõistetakse liiga kitsalt. Seetõttu, et Eestis on pikka aega peetud hariduse eesmärgiks ainult majanduskasvu tagamist, on hariduse isiksusele ja ühiskonnale suunatud mõõde jäänud tähelepanuta. Selle tulemusena on peetud olu-

liseks vaid teadmiste edastamist, mitte tervikliku isiksuse kasvatamist või tingimuste loomist õnnelikuks eluks. Koolide headust mõõdetakse riigieksamite tulemustega, õpilasi hinnatakse ainult teadmiste alusel ega pöörata piisavalt tähelepanu isiksuse terviklikule arengule. Selle tagajärjel ongi tekkinud olukord, kus Eesti kool paistab silma madala koolimeeldivuse, stressis õpilaste ning õnnetute ja vähe motiveeritud õpetajatega.

Tõdemus, et hariduse eesmärgiks võiks olla tingimuste loomine õnnelikuks eluks, oli aastal 2007, kui me õnnelikkuse teema hariduse kontekstis tõstatasime, üsna šokeeriv. Kui pooldasime tuntud haridusfilosoofi Nel Noddingsi (2003: 2) mõtet, et haridus ja õnn on seotud ning koolis peavad lapsed olema õnnelikud, sest õnnelikud õpilased õpivad paremini kui õnnetud, naeruvääristati seda igati, sest koolikäimine peabki ju raske olema! Mida rohkem õpilane koolis kannatab, seda kergem tal hiljem elus on! Seejuures jäeti arvestamata, et õpihuvi kaotamine viib paljud õpilased koolitee katkestamiseni või selleni, et jätkatakse õppimist ainult seepärast, et vanemad sunnivad – koolis peab ju käima! Nii siseneb ligi kolmandik noori täna tööturule ilma mingi erialase kvalifikatsioonita. See mõjutab aga oluliselt nende välja-vaateid töö leidmisel. Tööturu uuringute järgi on pikaajaliste töötute seas põhiharidusega inimeste osatähtsus kordades suurem kesk- või kõrgharidusega inimestest.² Õpihimu kadumise ja haridustee katkestamise põhjused on enamasti põhikoolis, kus neil noortel, kelle akadeemilised võimed on viletsamad, kaob sageli eneseusk ja õpihimu, sest neile tundub, et pingutamisel pole mõtet – nagunii üle kõigile ette seatud lati ei hüppa. Kui õppeprotsess oleks individuaalsem ja lati kõrgust saaks igaüks tõsta oma eelmise tulemuse järgi, võiks motivatsioon pingutamiseks olla hulga suurem.

Olukorra tõsidusele osutas Tallinna Ülikooli kasvatusteadlaste 2003.–2007. aasta sihtfinantseeritava teema „Kool kui arengukeskkond

---

² Ülle Marksoo, „Pikaajalised töötud Eesti tööturul”. Sotsiaalministeeriumi toimetised 5/2010, http://www.sm.ee/fileadmin/meedia/Dokumendid/V2ljaanded/Toimetised/2010/toimetised_20105.pdf

ja õpilaste toimetulek” raames läbi viidud uuring³ (Ruus jt 2007), milles tuli välja õpilaste vastumeelsus kooli suhtes: tervelt kolmandik õpilastest (33%) väitis, et ei taha koolis käia, sama palju (33%) ütles, et koolis on igav, ligi pool õpilaskonnast (46%) väitis, et enamik õpetajaid ei õpeta oma ainet huvitavalt. Samas pidas 70% õpilastest oma õppetöö koormust pidevalt või vahetevahel liiga suureks, 68% kaebas kroonilise väsimuse üle. Väsimuse ja stressi maandamiseks aga otsitakse varakult lohutust alkoholist ja teistest meelemärkidest: 22% suitsetab, alkoholi tarvitab põhikoolis 23% ja gümnaasiumis 25%, narkootikumide tarvitamist tunnistas 3% õpilastest. Uurimusest tuli välja, et õpilaste psühholoogiline ja kehaline heaolu, kooliga seotud optimism ja iseendale omistatavad tüüpilised positiivsed toimetulekustrateegiad on tihedalt seotud: mida optimistlikum on õpilane, seda konstruktiivsemad toimetulekustrateegiad ta kasutab, seda parem on tema enesetunne koolis, seda kõrgem on tema õppeedukus, seda püüdlikumalt ta koolielu reegleid järgib ja seda vähem kurdab ta väsimuse ja muude tervisehäda üle jne. Selgus ka õpilaste kalduvus kasutada vägivalda: kaks kolmandikku (67%) tunnistas, et on viimase kuue kalendrikuu jooksul kedagi narrinud või kiusanud, enda sõnul oli kedagi peksnud või tugevalt löönud ligi kümnendik (9%); enda suhtes tarvitatud verbaalset vägivalda tunnistas samas 22%. Murelikuks tegi õpetajate huvipuudus õpilase edasijõudmise suhtes õppetundides: 47% arvasid, et õpetaja teeb palju õpilaste abistamiseks vaid mõnedes tundides või mitte kunagi; kaks kolmandikku (67%) õpilasi eitas, et õpetaja tunneb tema õppimise vastu huvi enamikus tundides. Lausa häirekella pani aga tööle see, kuidas õpilased tajusid suhteid õpetajaga: 61% õpilastest arvas, et koolis on vähemalt üks õpetaja, kes teda ei salli; lausa kolmandik (33%) leidis, et koolis pole ühtki õpetajat, keda saaks täielikult usaldada. (Ruus jt 2007: 34–36)

Eesti kasvatusteadlaste osundatut kinnitas Yorki ülikooli teadlaste 2006. aastal läbi viidud Euroopa maade laste heaolu uuring (Bradshaw

³ Küsimustikule vastas 3838 õpilast 7., 9., ja 12. klassist ja nende 620 õpetajat 65st Eestimaa eri regioonides paiknevast üldhariduskoolist. Ligi 72% vastanutest pidas oma koduseks keeleks eesti, 24% vene keelt. Küsitlus viidi läbi aastal 2004.

jt 2007). Eesti paistis 25 Euroopa riigi hulgas silma kõige madalama koolimeeldivuse (25. koht), õpilaste ülimadala subjektiivse heaolutunde (24. koht) ja koolivägivalla kogemise sageduselt. Selles uuringus defineeriti koolimeeldivust kui madala stressiga saadud teadmisi. Laste heaolu hindamisel võeti arvesse nii sotsiaalselt kaasavat koolikliimat, toetavaid kaaslasi kui usalduslikku suhet. Eesti lastest kolmandik leidis, et neil pole koolis ühtki õpetajat, keda võiks usaldada. Tähelepanuväärne on, et lapsed pidasid halvaks ka oma suhteid kaaslastega (23. koht).

Väärtusprogrammi sünd

Aastal 2007 algatasime suurt ühiskondlikku kõlapinda leidnud arutelu selle üle, et Eesti peab uuesti mõtestama hariduse eesmärgid ning liikuma edasi väärtuspõhisele koolile.⁴ Peamise probleemina nägime seda, et Eestis mõistetakse hariduse eesmärke liiga kitsalt kui majanduskasvu tagajat. Tegelikult peab haridus looma inimestele tingimused heaks eluks. Kui me ei mõtle läbi, millist inimest me tahame kasvatada, keskendudes vaid teadmistele, mida tahame edastada, siis kohtleme inimest kui anumat, millesse valada kogu maailma tarkus. Kooli õppeprogrammid on selle tagajärjel ülekoormatud, õpetatavat ei seostata eluga, õpilaselt oodatakse sageli vaid vaikset kuuletumist ning etteantu äraõppimist. Selle tulemuseks ongi õpilaste vähene õpirõõm, suur koolistress ning -väsimus. Ent õnnetud ja kurnatud on ka õpetajad, keda samuti rõhub ülekoormatud õppeprogramm, õpilaste huvipuudus, heade metoodiliste vahendite puudumine või ka vähene oskus õpetada kaasavalt ja elavalt.

Avalikkusele ja valitsejatele oli raske olukorra tõsidust selgeks teha, sest rahvusvahelised võrdlusuuringud TIMMS 2003, PISA 2006 ja

⁴ Margit Sutropi ettekanded Eesti Õpetajate Liidu 90. aastapäeva konverentsil 18.05.2007, Rocca al Mare seminari avamisel 09.11.2007, Vabariigi Presidendi mõttekojas 27.11.2007, Harta Foorumil Tallinnas 01.10.2008, Haridusfoorumi hariduskonverentsil Pärnus 01.02.2008, Haridusfoorumi visioonifoorumil Tartus 21.11.2008 jne.

PISA 2009 näitasid Eesti õpilaste teadmiste head taset. Ei tahetud näha medali teist poolt: et heade teadmiste kõrval näitasid uuringud seda, et meie õpilastel jääb vajaka oskusest loodusteaduslikke probleeme ära tunda ning kasutada teaduslikku tõestusmaterjali. Võrreldes OECD keskmisega oli eesti õpilastel vähene huvi loodusteaduslike ainete vastu ning vähene soov töötada nendega seotud erialadel.

Ent seeme oli juba idanema pandud ja üha selgemaks sai see, et koolihariduse kriisi ei saa ületada ühiskonna eetilist kriisi ravimata; samas peab kool olema ühiskonnast parem, sest just kooli käes on võimsad hoovad järgneva põlvkonna väärtushoiakute kujundamisel. 2007.–2008. aastal valmistati Tartu Ülikooli eetikakeskuse juhtimisel ette Haridus- ja Teadusministeeriumi riiklik programm „Eesti ühiskonna väärtusarendus 2009–2013”, mis lähtus arusaamast, et kasvava põlvkonna arengut saab süsteemselt toetada just lasteaias ja koolis, aga oluline mõju on ka kodul, meedial ja ühiskondlikel hoiakutel. Avamaks õnnelikkuse teemat sügavuti, korraldasime koostöös Eesti Raadio Ööülikooli toimetusega saatesarja „Õnne õpikoda”, kus saate külalised rääkisid sellest, mis on neile elus olnud tõeliselt oluline.⁵ Enne programmi kokkukirjutamist korraldasime väärtusarendusele pühendatud kollokviumite sarja, kus esinesid tollane Soome Instituudi juhataja Jaana Vasama, Tartu Ülikooli usuteaduskonna dotsent Pille Valk, Eesti Kaubandus- ja Tööstuskoja tollane direktor Siim Raie, sel ajal Riigikantselei nõunikuna töötanud Aive Pevkur jt. Keegi meist ei teadnud täpselt, mis see väärtusarendus on või olema peab.⁶

Pille Valgu 2007. aastal peetud ettekanne sõnastas hästi väärtuskasvatuse üldised põhimõtted: *esiteks, otsese ja kaudse õppimise ühendamine* (oma roll on kõigil koolis õpetatavatel ainetel, aga iga väärtushoiak, mida peetakse oluliseks noorele kaasa anda, peab peegelduma kooli igapäevases elus, eeskätt aga õpetaja isiklikus eeskujus); *teiseks, järjepidevuse ja sidususe arvestamine* (väärtuskasvatus on kumulatiivne protsess, õppematerjal peab olema õpilast kõnetav ning sidususe tagamiseks on vaja läbi mõelda, kuidas seda kasutada ühisprojektides ja

⁵ Vt „Õnne õpikoda” raadiosaadete lindistusi: <http://www.eetika.ee/247609>

⁶ Vt eetikaveebist: <http://www.eetika.ee/arendus/programm/ettekanded>

ainetevahelises lõimimises) ning *kolmandaks, anda positiivset eeskuj*u ja luua hea üldine õhkkond, hoolitsedes õpilaste ja õpetajate heade omavaheliste suhete eest.⁷

Väärtusprogrammi fookuse leidmiseks tegime põhjalikku eeltööd: viisime läbi meediamonitooringu väärtusteemaliste diskussioonide kaardistamiseks, küsitlesime kodanikuühendusi, analüüsisime väärtusuuringuid, korraldasime Vabariigi Presidendi esseevõistluse „Millises Eestis ma tahaksin elada?“, kus igas vanuses inimesed saatsid oma mõtteid selle kohta, mis Eestis võiks olla teisiti, küsitlesime eksperte ning pidasime konverentse ja mõttetalgud.⁸ Selgus, et inimesed tunnevad teravat puudust aususest, sallivusest, hoolivusest, õiglusest, inimväärikusest ning mitmetest teistest väärtustest. Väärtusprogrammi põhjenduses viitasime president Lennart Meri tõdemusele tema „Polii-tilises testamendis“:

Oleme olnud edukad kõiges peale Eesti väärtussüsteemi taasloomise. Inimkaotuste kõrval on kõige valusamad meie moraalsed kaotused. Need pesitsevad vaikselt edasi meie postsovetlikus käitumisviisis, õnes-tavad tööeetikat, väärtushinnanguid, ausust. (Meri 2007: 190)

26. septembril 2008. aastal Estonia talveaias toimunud konverentsil „Mõtestatud Eesti – ühiseid väärtusi hoides“ pani tollane haridus- ja teadusminister Tõnis Lukas riikliku väärtusprogrammi eelnõu avalikule arutelule.⁹ Avalikes aruteludes olime tihti kahe tule vahel: ühed

⁷ Vt Pille Valgu ettekande „Väärtuskasvatusest koolis“ teesid eetikaveebis: http://www.eetika.ee/orb.aw/class=file/action=preview/id=316644/PV_v%E4%E4rtuskasvatusest+koolis.pdf

Paraku ei olnud Pillele antud pikalt aega olla meile teejuhiks. Jõudsime koos organiseerida esimese väärtuskasvatuse konverentsi ning valmistada ette kahe kogumiku ilmumise: „Väärtused ja väärtuskasvatus“ (2009) ja „Väärtused, iseloom ja kool“ (2009). Juba 2009. aasta sügisel kutsuti ta ära ja me pidime üksi edasi minema.

⁸ Väärtusprogrammi taustaanalüüsi saab lugeda dokumendist M. Sutrop „Väärtusarendustegevuse lähteseisundi analüüs: Eesti esimused“ (15.02.2008), <http://www.eetika.ee/orb.aw/class=file/action=preview/id=364019/V%E4%E4rtusarendustegevuse+l%E4hteseisundi+anal%FC%FCs.+Eesti+esimused.pdf>

⁹ Riiklik programm „Eesti ühiskonna väärtusarendus 2009–2013“ jõustus Haridus- ja Teadusministri käskkirjaga 2. märtsil 2009. aastal. Programmi ulatuslikest tegevustest annab hea ülevaate eetikaveeb: <http://www.eetika.ee/arendus>

süüdistasid meid ajupesuga tegelemises, teised jälle selles, et me jätame lahtiseks, milliseid väärtusi inimene siis hoidma peab. Pidime korraldvalt seletama, et meie eesmärk on aidata kaasa sellele, et inimesed hakkaksid enda ja teiste väärtusi märkama ja nende üle reflekteerima ning jõuaks arutelu kaudu ühiskondade sõnastamise ja toetamiseni.

Väärtusprogrammi elluviimine anti nelja rakendusüksuse hooleks: Tartu Ülikooli eetikakeskus, Tartu Ülikooli haridusuuringute ja õppekavaarenduse keskus, Tallinna Ülikooli kasvatusteaduste instituudi eelpedagoogika osakond ja Avatud Eesti Fond. Programmil oli neli tegevussuunda: koolieelne väärtuskasvatamine, väärtuskasvatamine koolis, mitteformaalne väärtusarendus ja avalikkusele suunatud väärtusarendus. Peamine fookus seati laste ja noorte väärtuskasvatusele nii lasteaias, koolis kui ka väljaspool kooli. Samas tõdeti, et väärtuskasvatamine peab muutuma kogu ühiskonna asjaks ning laiahaardelisemaks väärtuskasvatuseks on vaja ühtlasi ulatuslikumat kokkulepet selles osas, mis on hariduse eesmärgid, millist inimest soovime kasvatada ja millist ühiskonda ehitada.

Väärtuskasvatamine prioriteediks

Hariduse valdkonna probleemina tõime välja selle, et koolihariduse eesmärgiks peetakse kitsalt akadeemiliste teadmiste edastamist, mitte tervikliku isiksuse kasvatamist või tingimuste loomist õnnelikuks eluks. Osutasime, et uuringutes välja toodud probleemide aitaks lahendada kooli kasvatava funktsiooni teadvustamine, tunnustamine ja edendamine. Näitasime, et Eesti kool seisab väljakutse ees muutuda väärtuspõhiseks kooliks, mille koolikultuur toetab noorte kasvamist loovateks, harmoonilisteks isiksusteks, kes suudavad ennast täisväärtuslikult teostada kõigis peamistes eluvaldkondades: tööelus, perekonnaelus ja avalikus elus.

Koos Tartu Ülikooli sotsiaalse kommunikatsiooni professori Marju Lauristiniga osalesime põhikooli ja gümnaasiumi riiklike õppekavade üldosa sõnastamisel. Nägime suurt vaeva, et viia põhikooli ja gümnaasiumi uute riiklike õppekavade üldossa mõte, et kool ei valmista inimest

ette ainult järgmiseks haridustasemeks ja tööeluks, vaid õnnelikuks eluks ning laiemaks eneseteostuseks eelnevalt mainitud kolmes eluvaldkonnas. Pärast pikki vaidlusi sai õppekavadesse kirja, et kool peab aitama õpilasel jõuda selgusele oma huvides, kalduvustes ja võimetes ning kindlustama põhiliste väärtushoiakute kujunemise. Saavutasime selle, et põhikooli ja gümnaasiumi riiklikes õppekavades on sõnastatud põhikooli ja gümnaasiumi erinevad sihiseaded. Kui gümnaasiumi ülesanne on toetada eneseteadlikku, argumenteeritud valikuid tegeva ning oma eesmärgi püstitada ja teostada suutva autonoomse isiksuse väljakujunemist, siis põhikool peab tagama eakohased võimalused tunnetuslikuks, kõlbliseks ja sotsiaalseks arenguks, olles väärtushoiakute kujundamise ning kinnistamise kohaks ja aidates noorel jõuda selgusele oma huvides, kalduvustes ja võimetes. Osutasime, et just põhikoolis on oluline leida üles iga õpilase tugevused, nõrkused ja anded, suunates teda tegelema just nende valdkondadega, mis tal hästi välja tulevad ja huvi pakuvad, ning aidates üle saada nõrkustest. Seejuures on oluline kujundada nendes noortes, kelle tugevuseks on just käelised oskused ja praktiline tegutsemine, positiivne hoiak kutseharidusse. Seda hoiakut peavad toetama ka pered ja ühiskond laiemalt.

Töö üldhariduskooli riiklike õppekavadega

2009. aastal viis TÜ eetikakeskus Haridus- ja Teadusministeeriumi tellimisel koos TÜ haridusuuringute ja õppekavaarenduse keskselga läbi põhikooli ainekavade väärtusalase analüüsi.¹⁰ 19. märtsil 2009 toimunud konverentsil arutasime koos ainekomisjonide liikmetega võimalusi integreerida riikliku õppekava üldosas sõnastatud väärtusi ainekavadesse. Paraku oldi selleks ajaks ainekavadega juba liiga kaugele jõutud, suuri muutusi neis enam teha ei jõutud, kuigi tunnistati, et tegelikult oleks vaja väärtustega tegelemist ainetunnis suunata just ainekavade tasemel, kuna õppekava üldosa jääb õpetaja-

---

¹⁰ Vt põhikooli ainekavade väärtusalane analüüs: <http://www.eetika.ee/arendus/programm/materjalid>

tele liiga abstraktseks. Samuti tõdeti, et lisaks õppekavas kirjapandule sõltub väärtuspõhisele koolile üleminek sellest, milline on õpetaja väärtuskasvatavlik pädevus ning milline on tema käsutuses olev õppevara – õpikud ja metoodilised vahendid.

Esimene samm oli siiski astunud. 6. jaanuaril 2011. aastal vastu võetud põhikooli ja gümnaasiumi uued riiklikud õppekavad on väärtuspõhised: siin on kirjas õppekava alusväärtused ning sihiseades on selgelt välja toodud, et põhikoolil ja gümnaasiumil on nii hariv kui ka kasvatav ülesanne. Väärtused ja kõlblus on läbiv teema, samuti rõhutatatakse õpilaste väärtuspädevuse kujundamise tähtsust.

Õppekava alusväärtused on gümnaasiumi- ja põhikooli õppekavas samad. Alusväärtustena peetakse silmas:

- *üldinimlikke väärtusi* (ausus, hoolivus, aukartus elu ees, õiglus, inimväärikus, lugupidamine enda ja teiste vastu);
- *ühiskondlikke väärtusi* (vabadus, demokraatia, austus emakeele ja kultuuri vastu, patriotism, kultuuriline mitmekesisus, sallivus, keskkonna jätkusuutlikkus, õiguspõhisus, solidaarsus, vastutustundlikkus ja sooline võrdõiguslikkus).

Samas on põhikoolil ja gümnaasiumil erinev sihiseade, mis avab kooli väärtuskasvatavliku rolli eri õppeastmetes. Kõige olulisemaks muutuseks põhikooli ja gümnaasiumi õppekavades peangi just väärtuskasvatuse aspekti lahtikirjutamist õppe- ja kasvatustöös.

Põhikooli uues õppekavas seisab:

Põhikoolil on nii hariv kui ka kasvatav ülesanne. Kool aitab kaasa õpilaste kasvamisele loovateks, mitmekülgseteks isiksusteks, kes suudavad ennast täisväärtuslikult teostada erinevates rollides: perekonnas, tööl ja avalikus elus. /.../

Põhikool toetab põhiliste väärtushoiakute kujunemist. Õpilane mõistab oma tegude aluseks olevaid väärtushinnanguid ja tunneb vastutust tegude tagajärgede eest. Põhikoolis luuakse alus enese määratlemisele eneseteadliku isiksusena, perekonna, rahvuse ja ühiskonna liikmena, kes suhtub sallivalt ja avatult maailma ja inimeste mitmekesisusse.¹¹

¹¹ Põhikooli riiklik õppekava: <https://www.riigiteataja.ee/akt/13273133>

Gümnaasiumi õppekavas rõhutatakse, et gümnaasium jätkab põhikoolis toimunud väärtuskasvatust, kujundades eelkõige väärtushoiakuid ja -hinnanguid, mis on isikliku õnneliku elu ja ühiskonna eduka koostoitimise aluseks.

Gümnaasiumil on nii hariv kui ka kasvatav ülesanne. Gümnaasiumi ülesanne on noore ettevalmistamine toimimiseks loova, mitmekülgse, sotsiaalselt küpse, usaldusväärse ning oma eesmäärke teadvustava ja saavutada oskava isiksusena erinevates eluvaldkondades: partnerina isiklikus elus, oma kultuuri kandja ja edendajana, tööturul erinevates ametites ja rollides ning oma ühiskonna ja looduskeskkonna jätkusuutlikkuse eest vastutava kodanikuna.

Gümnaasiumis on õpetuse ja kasvatuse põhitaotlus, et õpilased leiaksid endale huvi- ja võimetekohase tegevusvaldkonna, millega siduda enda edasine haridustee. Gümnaasiumi ülesanne on luua tingimused, et õpilased omandaksid teadmised, oskused ja väärtushoiakud, mis võimaldavad jätkata tõrgeteta õpiteed kõrgkoolis või gümnaasiumijärgses kutseõppes.¹²

Uute õppekavade rakendamise edukus sõltub paljudest teguritest, sealhulgas ühiskonna laiemast toetusest. Selles mõttes on väga hea, et kogu seda protsessi toetab ka kolme osapoole – Eesti Koostöökogu, Haridusfoorumi ja Haridus- ja Teadusministeeriumi – koostatav „Eesti elukestva õppe strateegia 2020”¹³.

Liikumine arengu- ja koostöökeskse õpikäsituse suunas

Kui 2010. aasta jaanuaris kogunes haridusstrateegia juhtkomisjon, et läbi rääkida Eesti haridusstrateegia koostamine aastani 2020, siis lepiti kohe kokku, et Eesti hariduselu uuenemine eeldab hariduse eesmärkide senisest laiemat käsitust. Neist aruteludest välja kasvanud dokument „Eesti hariduse viis väljakutset” rõhutabki, et haridus kujundab ja

---

¹² Gümnaasiumi riiklik õppekava: <https://www.riigiteataja.ee/akt/120092011002>

¹³ Vt <http://www.kogu.ee/wp-content/uploads/2013/10/Eesti-elukestva-%C3%B5ppe-strateegia-2020-29102013final.pdf>

kannab edasi neid väärtushoiakuid, mis on isikliku õnneliku elu kui kultuuri kestlikkuse ja ühiskonna koostoimimise aluseks, samas aitab kaasa riigi majanduse arengule, arendades ühiskonna inimvara. Haridusel on nii isiksuslik, kultuuriline kui ka ühiskondlik väärtus. Allpool peatumegi neil tahkudel lähemalt.

Hariduse isiksuslik väärtus: Haridus aitab avastada ja avada inimese võimeid, toetab tema pidevat eneseanalüüsi ja eesmärkide seadmist kogu elu jooksul. Hariduse kaudu kujunevad ühiskonna liikmetest eneseteadlikud ja õpivõimelised isiksused, aktiivsed subjektid, kes tahavad ja oskavad oma unistusi ellu viia, rakendades kõiki oma võimeid ja andeid. Haridus aitab inimesel kujundada oma identiteeti ja tõsta oma elukvaliteeti, väärikalt ja hoolivaltoime tulla nii isikliku elu kui ühiskonna elu väljakutsetega. /.../

Hariduse kultuuriline väärtus: Hariduse (õppimise) kaudu kanduvad põlvest põlve kultuuris loodud märkide süsteemid (keeled), nende abiga talletatud ühised uskumused ja väärtused, tegutsemis- ja käitumismudelid ning kultuuritekstide loomise, lugemise ja tõlgendamise oskused. Nende oskuste loov kasutamine võimaldab kultuuris uute ühiste tähenduste pidevat kujunemist, aidates samas säilitada nii rahvuskultuuri kui vähemuskultuuride sisemist sidusust.

Võimaldades ühiskonna pealekasvavatel põlvkondadel ja uutel liikmetel kujundada oma identiteeti ja suhestuda mineviku, oleviku ja tulevikuga, on haridus kultuuri kestlikkuse kõige olulisem mehhanism. Hariduse kaudu omandatud oskus tõlkida ja seletada ka teiste kultuuride tekste, märke ja tähendusi on aluseks kultuuridevahelisele dialoogile ning kultuurilise mitmekesisuse väärtustamisele, millela pole mõeldav Eesti osalemine Euroopa ja maailma kultuuriruumis.

Hariduse väärtus ühiskonna arengu jaoks: Haridus on ühiskonna olemasolule ja arengule vajaliku intellektuaalse ja sotsiaalse kapitali allikas. Haridus aitab kaasa ühiskonna sidususele ning paindlikkuse, refleksiivsuse, loovuse ja uuenumisvõime suurenemisele. Hariduse kaudu kujundatakse ühiskonna võimekus luua ja rakendada uusi tehnoloogilisi võimalusi nii majanduse arenguks kui inimeste heaolu suurendamiseks. Eesti ühiskonna edasine edukas areng sõltub Eesti ühiskonna võimekusest toime tulla ja loo-

valt (sh ennetavalt) tegutseda kiiresti ja ettearvamatult muutuva globaalse tehnoloogilise, majandusliku ja ökoloogilise keskkonna tingimustes. Seda võimekust loova elukestva õppe kaudu kujunevad Eesti eeldused teadmiste- ja innovatsioonipõhiseks majandusarenguks.¹⁴

Strateegia koostamise aruteludes jõuti järeldusele, et Eesti hariduselu esmaseks väljakutseks on liikumine arengu- ja koostöökeskse õpikäsituse suunas, mis peaks tagama nii õppijate kui õpetajate motivatsiooni ja rahulolu suurendamise ning viia haridusprotsessist väljalangemine minimaalseks. Selle väljakutsega tegelemiseks moodustati õppeprotsessi ekspertgrupp¹⁵, mida mul paluti juhtida. Ekspertide töö tulemusena valmisid üksikasjalikud soovitusel, mis arutati läbi erinevatel seminaridel ja konverentsidel. Õppeprotsessi töögrupp näitas, et kui soovime ühiskonnas näha rohkem loovaid, ettevõtlikke, kriitiliselt mõtlemaid, enesega toimetulemaid, suhtlemis- ja koostööoskustega inimesi, siis on vaja õppeprotsessis kasutatavate meetodite valikul silmas pidada just nende omaduste kujunemise toetamist. Eduka õppeprotsessi määra- vaks teguriks on õppijas huvi äratamine ja uudishimu alalhoidmine. Rõhutasime vajadust toetada iga õppija individuaalset ja sotsiaalset arengut, kriitilise mõtlemise, loovuse ja ettevõtlikkuse kujundamist, mis eeldab õpetaja ja õppuri rollide ümbermõtestamist ning koostöö väärtustamist kõikidel tasanditel. Näitasime, et arengu- ja koostöö- keskse õpikäsituse elluviimisel ei saa õpetaja/juhendaja olla autoritaarne teadmiste edastaja, vaid pigem suunaja ja toetaja, kes võimaldab võtta õpilasel enesel vastutuse õppeprotsessi juhtimise eest, aidates tal välja arendada oma isikupäraseid võimeid. Osutasime, et tunnustada tuleks õppijate erinevusi, sh väärtustada andekustüüpe (kunstilist, praktilist, sotsiaalset, emotsionaalset-empaatilist), mitmesuguseid mõtlemislaade (nt kujundlik mõtlemine) jne. Õppesisude kõrval tuleks väärtustada

¹⁴ „Eesti hariduse viis väljakutset. Eesti haridusstrateegia 2012–2010 taustamaterjal”, http://elu5x.kogu.ee/public/documents/materjalid/Haridusstrateegia_TAUSTAMATERJAL_duublid_36_1k.pdf Taustamaterjali koondatud tekstide autoriteks on Olav Aarna, Tiina Annus, Mati Heidmets, Epp Rebane, Viive-Riina Ruus, Margit Sutrop.

¹⁵ Õppeprotsessi töögruppi kuulusid järgmised eksperdid: Jüri Ginter, Nelli Jung, Tiia Lister, Aime Punga, Edgar Rootalu, Viive-Riina Ruus, Olga Schihalejev, Ain Tõnisson ja Ene-Mall Vernik.

sotsiaalsete oskuste, sh kommunikatiivsete, koostööoskuste arengut, võimet vaadelda oma tegevusi ja näha nende tagajärgi, seada endale eesmäärke, luua ja säilitada sõprussuhteid, hinnata oma õnne ja ebaõnne mõjutavaid tegureid, ületada ahistust ja masendust.

Õpetaja rolli ümbermõtestamine tähendas muidugi ka õpilase rolli teisenemist. Rõhutasime, et õpilane peab muutuma objektist subjektiks, kelle autonoomia ehk enesemääramisõigus, aga samas ka vastutus peab kasvama. Kirjutasime, et õppeprotsessis muutub keskseks õppija ise, olles teadvustamise, otsustamise ja tegevuste lähtepunkt. Õpetajast ja õpilasest peavad saama partnerid, kelle koostöösuhted põhinevad vastastikusel usaldusel.

Õpetaja kui õpilase arengu toetaja

Kerge on öelda, et õpetaja ja õppija rollid vajavad muutmist, et vaja on rohkem koostööd ja individuaalsemat lähenemist. Aga midagi ei muutu, kui me ei tea, kuidas seda teha või puudub motivatsioon midagi muuta. Strateegia ütles vaid, mida peaks tegema. Selle KUIDAS-tasandiga tegelesime me väärtusprogrammi raames toimunud arvukatel seminaridel, konverentsidel ja koolitustel. Mitmetel aruteludel tulid õpilased välja murega, et õpetajad ei pea neid täisväärtuslikeks inimesteks ega suhtu nendesse austusega. Õpetajatele tuli see üllatusena ja nad ei saanud aru, mida õpilased neilt ootavad. Mäletan, et kui me 2009. aasta detsembris toimunud väärtuskasvatuse konverentsil „Õpilane – väärtuskasvatuse subjekt või objekt?” sellest rääkisime, ei saanud paljud haridusametnikud veel aru, millest jutt. Nad ju teevad kõike õpilase jaoks, kas ta siis polegi juba subjekt? Õpetajad kurtsid, et nad ei saa võtta õpilasi kui partnereid, sest nende ja klassi vahel on nagu nähtamatu sein.

Selle seina kaotamise nimel me tööle hakkasimegi. Koolidele ja lasteaedadele korraldatud konkursside kaudu tutvusime parimate praktikatega ja leidsime arvukalt kaasamõtlejaid nii õpetajate, tugispetsialistide, koolijuhtide kui ka ministeeriumi ametnike seas. Väärtusprogrammi peamiseks sihtgrupiks said õpetajad, kelles me nägime väärtuskasva-

tuse võtmeisikuid, kellest sõltub õpilaste väärtushoiakute (loovuse, ettevõtlikkuse, sallivuse, aususe, hoolivuse jne) kujundamine. Koolitustel rõhutasime, et iga õpetaja on väärtuskasvataja, tahab ta seda või ei. Alul tekitas seegi vastuseisu – oli palju õpetajaid, kes ütlesid, et nemad õpetavad vaid ainet ega taha võtta endale kasvataja rolli. Pidime näitama, et õpetaja kasvatab oma eeskujuga, oma suhtumisega õpilasse ja sellega, kuidas ta õpetab ning suhtleb. Seega seisneb õpetaja valik pigem selles, kas olla väärtuskasvataja teadlikult või seda rolli endale teadvustamata. Iga õpetaja kui väärtuskasvataja peaks alustama omaenda väärtuste selgeksmõtleemisest. Paraku selgus, et paljudel õpetajatel puudus harjumus oma tegevust ja selle aluseks olevaid väärtusi analüüsida. Sageli ei osatud näha, mis väärtusi üks või teine toimimisviis endas kannab.

Lahendusega tulid appi kommunikatsiooniteadlased. Tartu Ülikooli ajakirjandusprofessor Halliki Harro-Loit hakkas koolielust ammutatud praktiliste näidete analüüsi kaudu koolirahvale näitama, kus ja kuidas väärtused tegevustes avalduvad. Nii õpetajatele kui ka koolitajatele oli valgustuslik näha, kuidas tunni- ja vahetunnivaatlused (nii vahetud kui lindistused), rituaalide ja kooli ürituste (aktus, klassiõhtu) või koosolekuprotokollide ja kirjade analüüs võimaldab kindlaks teha, kas kokkulepitud väärtustest lähtutakse ka oma igapäevastes tegemistes või haigutab suur lõhe deklareeritud ja tegelike väärtuste vahel. Leidsime koole ja lasteaedu, kes olid valmis oma koolikultuuri peal näitama, kuidas väärtuskommunikatsioon nende organisatsioonis toimib.

Samas analüüsisime ka seda, milline on õpetajate tänane ettevalmistus väärtuskasvatusega tegelemiseks. EDUKO projekti lisarahastuse abil analüüsisime nii Tartu Ülikooli kui ka Tallinna Ülikooli õpetajakoolituse õppekavasid väärtuskasvatustlikust aspektist; uurisime programmijuhtide, õppejõudude ja tudengite väärtusalast teadlikkust ning katsetasime võimalusi väärtuskasvatustlike pädevusi koolipraktika abil tõsta.¹⁶ Õpetajakoolituse õppekavade analüüs ning intervjuud

¹⁶ Vt EDUKO uuringuprojekti tulemuste kokkuvõtet, <http://www.eetika.ee/orb.aw/class=file/action=preview/id=1078981/Eduko+V%E4%E4rtuskasvatus+%F5petaja+koolituses+tulemuste+kokkuv%F5te.pdf>

Vt EDUKO uuringuprojekti tulemuste alusel tehtud ettepanekuid, <http://www.eetika.ee/orb.aw/class=file/action=preview/id=1078979/Eduko+uuringugrandi+ettepanekud.pdf>

programmijuhtide ja õppejõududega näitasid, et väärtuskasvatust ja sellega seotud meetodeid on õppekavades kirjeldatud vähe või üldse mitte, programmijuhtidel on kehv ülevaade väärtuskasvatuse teema esindatusest õppeainetes ning õppejõudude teadlikkus väärtuskasvatusega seotud vajadustest ja võimalustest on väga erinev. Uuringus osalenud tudengid hindasid väärtuskasvatusalase ettevalmistuse puudulikkust üheks olulisemaks teguriks, mis takistab edukat väärtushoiakute kujundamist koolis.

Koos dots. Olga Schihalejevi ja prof. Halliki Harro-Loitiga valmistasime EDUKO projekti raames ette uue aine „Väärtuskasvatus kooli kontekstis”, mida katsetati piloodina 2010. aasta kevad- ja sügissemestril nii Tartu Ülikoolis kui ka Tallinna Ülikoolis. Kursuse teoreetilises osas tutvustati väärtuskasvatuse põhimõisteid ning väärtuskasvatuse meetodeid ning väärtuskasvatuse käsitlusi üldhariduskoolide õppekavades. Praktiline osa hõlmas tööd koolipraktika käigus: üliõpilased koostasid väärtuskasvatuse portfoolid, mis sisaldasid näidiseid koolikultuuris avalduvatest väärtustest ja võimalikest vastuoludest deklareeritud ja tegelike väärtuste vahel. Samuti oli seal välja toodud, kuidas ainetunnis väärtuskasvatust läbi viiakse ning väärtusdilemmade kirjeldused. Väärtuskasvatust analüüsi kolme kandi pealt: esiteks, väärtuste märkamise, sõnastamise ja selitamise; teiseks, väärtuste üle arutlemine ning kolmandaks, väärtuste ellurakendamine.¹⁷ Õppekavade analüüsi ja koolides katsetatud kursuse alusel kirjutatakse oma soovitud ülikoolide õpetajakoolituse läbiviijatele. Nii Tartus kui Tallinnas toimus kaks selle teemalist seminari ning tuliste vaidlustega paneeldiskussiooni, kus osalesid õppejõud, programmijuhid ja õppeprorektorid. Tänapäevaks on ülikoolides korraldatav õpetajakoolitus põhjalikult uuenemas ning lähitulevikus koolides tööle asuvad õpetajad on väärtuskasvatuse läbiviimiseks kindlasti paremini ette valmistatud.¹⁸

¹⁷ Nimetatud kursuse põhjalikuma kirjelduse ning näidetega portfooliost saab tutvuda Olga Schihalejevi raamatu „Väärtuskasvatus õpetajakoolituses” (Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2011) vahendusel.

¹⁸ Sellest saab lugeda käesolevas kogumikus avaldatud M. Pedaste jt ja E. Eisenschmidt artiklitest.

Väärtuskasvatustlikku pädevust tuleb aga samavõrd tõsta ka täna koolis töötavatel õpetajatel. Eetikakeskuse pingutused on seepärast viimastel aastatel olnud suunatud just väärtuskasvatuse täiendusõppe kursuste väljaarendamisele ning koolitajate ettevalmistamisele. Meil on väga hea meel, et oleme selles tegevuses saanud tunda ka Haridus- ja Teadusministeeriumi väga toetavat suhtumist, mis on olnud tähtis nii koolitajate kui koolide motiveerimisel, sest on näidanud, et astume Eesti kooliuuenduste läbiviimisel samas taktis.¹⁹ 2011/2012. õppeaastal võtsime väärtuskasvatuse täiendusõppe programmi vastu 40 inimest, kellest 25 läbis kahe semestri jooksul mahuka interdistsiplinaarse programmi, mille raames omandati nii teoreetilisi teadmisi väärtuskasvatuse meetoditest ja väärtusarenduse hindamisest koolis kui ka praktilisi väärtuskasvatuse meetodeid (väärtusselitus, lastega filosoferimine, draamapedagoogika jt) ning koolikultuuri analüüsimise meetodikad.

Eriti kasulikuks ja õpetlikuks osutus koolis läbi viidud kolmepäevane praktika, kus harjutati koolides tehtava väärtuskasvatuse ja väärtusarendustöö hindamist ning koolile tagasiside andmist. Praktika viidi läbi erinevates koolides üle Eesti. Kokku avaldas 55 kooli soovi olla väärtusarenduse praktikakool; nendest valiti motivatsioonikirja alusel välja 26. Mahukad praktikaaruanded said hiljem aluseks individuaalsete koolitusformaatide väljatöötamisele. Kuna täiendusõppe programmi tegevustes osalesid ka Haridus- ja Teadusministeeriumi töötajad, siis oli neil võimalus ise veenduda, et Tartu Ülikooli eetikakeskuse poolt hindajatele välja pakutud andmekogumismeetodid (peamiselt kvalitatiivsed nagu tunni- ja vahetunni, klassivälise ürituste vaatlus, intervjuud, fookusgrupid) annavad kooli kohta väga väärtuslikku informatsiooni, mida saaks edukalt kasutada ka koolide sisehindamises. Täiendusõppe kursuse lõpetajatest said Tartu Ülikooli eetikakeskuse lepingulised koolitajad, kes alates 2012. aasta sügisest on aidanud meil

---

¹⁹ Täna siinkohal eriti Irene Käosaart, Ain Tõnissoni ja Maie Kitsingut, kellega koos oleme veetnud arvukalt tunde, arutades, kuidas saavutada koolide valmisolek väärtuskasvatuse prioriteediks seada ning kuidas koole sellega tegelemisel toetada.

läbi viia kogu kooliperet kaasavaid väärtuskasvatuse teemalisi koolitusi ning nõustada koole väärtusarendustegevustes.

Selleks, et õpetajad mõistaksid, et väärtused pole mingid abstraktsed aruteluobjektid, vaid otseselt nende enda igapäevategevuste ning valikute aluseks olevad entiteedid, valmistas Tartu Ülikooli eetikakeskus koos osauhinguga Implement Inscape ette õpetajate väärtusmängu²⁰, mida kasutatakse edukalt kogu kooliperele suunatud väärtuskasvatuse koolitustes. Mängu formaat lähtub tavalise lauamängu eeskujust, mis lisab koolitustesse põnevust. Mängu käigus lahendab viiest kuni kuuest inimesest koosnev laudkond erinevaid väärtuskonflikte sisaldavaid dilemmasid, mida õpetajad on aidanud koguda elust enesest. Peale konsensusele jõudmist, millist lahendust ühiselt pooldatakse, saavad mängijad ka tagasisidet selle kohta, millised väärtused ühe või teise lahenduse taga peituvad. Väärtuste mäng aitab õpetajatel saada paremini teadlikuks enda ja kaaslaste väärtustest, õpetab olukorrast tulenevalt väärtusi kaaluma, tehtud väärtusvalikuid põhjendama, kaaslaste arvamusi ära kuulama ning arutluse tulemusena konsensusele jõudma. 2014. aasta algul valmib ka õpilaste väärtusmäng, mida õpetajad saavad kasutada väärtusarutelude käivitamiseks näiteks klassijuhatajatunnis või ka ainetundides. Suur vajadus on ka lastevanematele mõeldud väärtusmängu järele. Antud formaat on end nii hästi õigustanud, et oleme seda kasutanud juba teistegi sihtgruppide, näiteks arstide, poliitikute, muuseumi- ja raamatukogutöötajate ning õppejõudude ja teadlaste väärtuskoolitustes.

Edasi on kavas õpetaja läbiviidavat väärtuskasvatustööd toetada teadlike koostööpartnerite ringi laiendamisega. Programmi esimeses faasis õpetajatele välja töötatud metoodilisi vahendeid tuleb edasi arendada arvestades koolijuhtide, kooli tugispetsialistide, lapsevanemate, treenerite, noorsootöötajate ja omavalitsuste töötajate rollispetsiifikaaga. Kui koolijuhid, tugispetsialistid ja noorsootöötajad, sealhulgas sporditreenerid, hakkavad selgemalt mõtestama oma väärtuskasvatustlikku rolli ja võimalusi noorte hoiakute kujundamisel, siis avab see

²⁰ Mängu ja koolituste kohta leiab rohkem infot eetikaveebist: <http://www.eetika.ee/arendus/koolitus/mang/>

uued võimalused koostööks ja sünergiaks. Uue õpikäsitusega peavad tulema kaasa ka lapsevanemad, sest vastasel korral töötavad kool ja kodu vastassuunas.

Usume, et koolide ja lasteaedade innustamiseks tehtud tööd võib lugeda päris edukaks, sest väärtuskasvatuse teema on möödunud viie aasta jooksul haridusasutustes tunduvalt enam päevakorrade tõusnud. Viie väärtusprogrammi aasta jooksul on õpetajate, koolijuhtide ja lasteaiaajuhatajate väärtuskasvatuse pädevuste arengut toetatud kogumike, meetodiliste materjalide, konverentside, koolituste ja mitmesuguste konkurssidega. Väärtuskasvatuse tegelemise motivatsiooni märgatavat tõusu näitab suurenenud nõudlus õpetajate täiendusõppe ning koolide ja lasteaedade nõustamise järele.

Kenaks traditsiooniks on kujunenud kahepäevased väärtuskasvatuse detsembrikonverentsid Tartus, kus antakse üle parima väärtuskasvatuse lasteaia ja parima väärtuskasvatuse kooli rändkarikas ning jagatakse tunnustust parimatele osalejatele²¹. Igal aastal õpitakse tundma ka ühe maa kogemust väärtuskasvatuse alal. Vastava maa saatkonna ja kultuuriinstituuutide toel oleme saanud kutsuda külalisi Austraaliast, Inglismaalt, Kanadast, Norrast, Soomest, Šotist, Taanist ja USAst.²² Kuigi oleme oma välispartneritelt saanud palju inspiratsiooni, ei ole olnud võimalik võtta üks-ühele üle ühegi maa väärtusarenduse mudelit. Eesti on õppinud maailma kogemusest, ent otsinud oma teed. Täna on võimalik öelda, et oleme leiutanud kodumaise väärtusarenduse mudeli, mis on ärritanud suurt huvi paljudes meie rahvusvahelistes partnerites. Õpetajate väärtuste mängu on soovinud omandada väga erinevad riigid. Palju on imestatud, kuidas meil on võimalik olnud tõmmata väärtusteemalistesse aruteludesse nii palju osapooli – alustades koolide ja lasteaedadega ning lõpetades kodanikuühenduste, ministriumide ja põhiseaduslike institutsioonidega. Vastus on muidugi, et Eesti on väike ja head mõtted levivad kiiresti.

---

²¹ Väärtuskasvatuse konkurssidel parimaks tunnustatud koolide ja lasteaedade loetelu leiab selle kogumiku lisast.

²² Käesolevas kogumikus on avaldatud valdava enamike väliskülaliste ettekannete tõlked.

Võti, mis avab ukse väärtuspõhisesse kooli

Lootsime, et muutuste läbiviimiseks hariduselus on vaja leida võluvõti, mis avab ukse väärtuspõhisesse kooli. Ent iga kord, kui nägime, et võti on leitud ja uks avanes, selgus, et selle ukse taga on veel teinegi uks ja nii muudkui ikka edasi. Tänapäevaks oleme leppinud kokku hariduse eesmärgid, sõnastanud põhikooli ja gümnaasiumi õppekava alusväärtused ja sihiseade, mõtestanud ümber õpetaja ja õppuri rollid ning õppeprotsessi olulised elemendid – õpimeetodid, õpitulemuste hindamise ja koolikultuuri, näidanud kätte vahendid koolikultuuris avalduvate väärtuste analüüsimiseks ning loonud metoodilised vahendid väärtuskasvatuse läbiviimiseks.

Ent ikka veel on mõni uks meie ees suletud. Täna usume, et sisenemine väärtuspõhisesse kooli saab toimuda siis, kui muutub koolide hindamissüsteem. 2012. aasta lõpus alustasime hea kooli mudeli otsinguid.²³ Eesmärgiks on leida koolide ja lasteaedade kvaliteedi mõõtmiseks sobivamad mõõdikud ning läbi uue tunnustussüsteemi motiveerida koole tegelema eneseanalüüsiga ja otsima mitmesuguseid teid toetamaks õpilaste individuaalset arengut. Peame oluliseks head kooli iseloomustavad aspektid kõigi osapooltega kokku leppida. Hea kooli töögruppi kuulub hetkel ligi 80 eksperti – teadlased, koolijuhid, õpetajad, haridusametnikud nii riigi kui kohaliku omavalitsuse tasandil, tugispetsialistid, lapsevanemad ja õpilased.

Oleme kõik ühel meelel, et paljusid neist hea kooli aspektidest ei saa täna käibel olevate hindamisvahenditega – riigieksamitega – mõõta. Samas, kui kõiki olulisi hea kooli aspekte ei hinnata, siis pole õpetajatel ega koolil tervikuna indu nende arendamisega tegeleda. Seetõttu on vaja leida mitmekesisemad ja sobivamad mõõdupuud kooli headuse hindamiseks. Seejuures võib kooli arengu toetamisel olla kõige suurema mõjuga mitte välishindamine, vaid just kooli sisehindamine väljast tulnud nõuniku või kriitilise sõbra kaasabil. Nii nagu õpilastegi puhul, on ka koolile vaja tagasisidet, mis aitab tal aru saada, kus ta

---

²³ Vt Margit Sutropi ja Halliki Harro-Loiti artiklit „Hea kooli mõõdupuud – miks ja kuidas” selles kogumikus.

oma arengus on ja mida on vaja teha, et saada paremaks. Usume, et nii õpilaste, õpetajate, koolijuhtide kui ka koolide kujundav hindamine toetab väärtuspõhise kooli teket.

Lõpetuseks

Täna antavast haridusest sõltub see, milline on meie ühiskond homme. Aga kas kool saab olla parem kui ümbritsev ühiskond? Kas ei meenuta see lugu parun Münchhausenist, kes end juukseid pidi soost välja püüdis tõmmata? Jah ja ei. Lahenduseks on koostöö, üksteise toetamine ning parimate praktikate levitamine. Kiireid muutusi ei maksa hariduselus kunagi loota. Tõelised ja sügavad muutused võtavad aega terve inim põlve. Lohutuseks on see, et täna oleme juba palju kaugemal kui seitse aastat tagasi. Selle eest avaldan suurt tänu ja tunnustust kõigile eetikakeskuse töötajatele, väärtuskasvatuse koolitajatele ja arvukatele koostööpartneritele lasteaedadest, koolidest, Tartu Ülikooli ja Tallinna Ülikooli erinevatest teaduskondadest, Haridus- ja Teaduministeeriumist, Eesti Õpetajate Liidust, Eesti Koolijuhtide Ühendusest, Lastekaitse Liidust ja Eesti Koostöö Kogust, kes kõik on suure pühendumusega otsinud võtit väärtuspõhisesse kooli. Ilma teieta poleks me täna seal, kus me oleme – ärevuses seismas lukustatud ukse taga, sobitamas uut võtit lukuauku.

Kirjandus

- Bradshaw, J.; Hoelscher, P.; Richardson, D. 2007. An Index of Child Well-Being in the European Union. *Social Indicators Research*, 80(1), 133–177.
- Brighouse, H. 2006. *On Education*. London and New York: Routledge.
- Eesti hariduse viis väljakutset. Eesti haridusstrateegia 2012–2020 projekt, <http://www.haridusfoorum.ee/images/stories/haridusstrateegia/eesti-haridusstrateegia-2012-2020-projekt.pdf>

- Eesti haridusstrateegia 2012–2020 taustamaterjal, <http://www.kogu.ee/olemus-ja-roll/elukestva-oppe-strateegia/projekt-eesti-hariduse-viis-valjakutset/>
- Hea kooli kriteeriumid, <http://www.eetika.ee/1174186>
- Meri, L. 2007. *Poliitiline testament*. Hiio, T., Meri, M. (koost). Ilmamaa, 2007.
- Mikk, J.; Kitsing, M.; Must, O.; Säälük, Ü.; Täht, K. 2012. Eesti PISA 2009 kontekstis: tugevused ja probleemid. *Eesti PISA 2009 kontekstis: tugevused ja probleemid*. Programmi EDUKO uuringutoetuse kasutamise lepingu aruanne, <http://www.hm.ee/index.php?044827>
- Noddings, N. 2003. *Happiness and Education*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Russell, B. 1973. The Aims of Education. *The Aims of Education. On Education. Especially in Early Childhood*. London: Unwin Books, 28–46.
- Ruus, V.-R.; Veisson, M.; Leino, M.; Ots, L.; Pallas, L.; Sarv, E.-S.; Veisson, A. 2007. Õpilaste edukus, toimetulek ja heaolu koolis. M. Veisson, V.-R. Ruus, (koost.), Kuurme, T. (toim.). *Eesti kool 21. sajandi algul: kool kui arengukeskkond ja õpilase toimetulek*. Tallinn: Tallinna Ülikooli Kirjastus, 17–58.
- Sutrop, M.; Kraav, I. 2009. Koolinoorte väärtused ja väärtuskasvatus. *Eesti Inimarengu Aruanne 2009*. Eesti Koostöö Kogu: Tallinn, 2010, 122–127.